

Ekler

el-Hablü'l-Metîn fî Tatbîki'l-Kânûn-ı Esâsî maa's-Şer'î'l-Mübîn*

Berzencîzâde Ahmed Fâiz (haz. Abdullah Taha İmamoğlu)**

Berzencîzâde Ahmed Fâiz Efendi'nin Kânun-ı Esasi'yi şer-i şerife mu-
tabık ve siyaseten de şeriata temas eden bir metin olarak görüp yorumladığı
bu risalenin tam adı *el-Hablü'l-metîn fî tatbîki'l-Kânûn-ı Esâsî maa's-Şer'î'l-
mübîn*'dir. Eserin başlığı Türkçe'ye *Kanun-ı Esasi'nin Apaçık Şeriatla Uy-
gulanmasında En Sağlam İp*¹ diye tercüme edilebilir. Ahmet Fâiz Efendi'nin
kaleme aldığı bu risale otuz sekiz sayfadan müteşekkil olup, Edirne vilayeti
merkez naibi görevinde iken yada sonrasında kaleme alınmıştır. Risale iki kıs-
ma ayrılmakta olup ilk kısmı oluşturan 3–13. sayfa arası Arapça; ikinci kısmı
oluşturan 14–35. sayfa arası ise ilk 13 sayfanın Türkçe'ye tercümesidir.

Eserin önsözünde Sultan V. Mehmed (ö. 1918) övülmekte ve meşrutiyet-i
meşruayı tesis eden ve Kânûn-ı Esâsî'nin uygulayıcısı olarak takdim edil-
mektedir. *İslamcıların Siyasi Görüşleri I* adlı kitabında Kânûn-ı Esâsî'nin
şer'iliğine bir bahis ayıran İsmail Kara, bu risaleyi görme imkanı bulamadığını
ifade etmektedir.

* Metni okuyarak kıymetli katkılar yapan Ali Adem Yörük'e teşekkür ediyorum.

** Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

1 Yazar, burada Al-i İmran suresinin 103. ayetinde zikredilen “Topluca Allah'ın ipine yapışın.”
ayet-i kerimesindeki “habl” (ip) metaforuna atıf yapmaktadır. Böylelikle o, yaptığı şerhin
uygulayıcılar açısından önemini vurgulamakta ve şeriatın da nazara alınması gerektiğine
işaret etmektedir.

Risalede Ahmed Fâiz Efendi'nin tam adı Ahmed Fâiz b. es-Seyyid Mahmud b. es-Seyyid Ahmed b. Abdüssamed eş-Şehrezorî el-Kürdî şeklinde belirtilmektedir. Süleymaniye'deki Berzenciler aşiretine mensuptur. Kökeni itibariyle seyyid olan bu aile, aynı zamanda ulema ailesi olarak da meşhurdur. 1842'de Musul civarındaki Süleymaniye'ye bağlı Addân köyünde doğan Ahmed Fâiz Efendi'nin babası, Berzenciyye şeyhlerinden Mahmud Efendi'dir. Özel hocalarla başlayan tahsil hayatını Süleymaniye ve Kerkük medreselerinde tamamlayan Ahmed Fâiz Efendi, Süleymaniye'deki Nevtuşîzâde Müftü Efendi Medresesi'nde dersiamlık, Merke, Köysancak, Karadak, Kütülamâre, Müntefek, Kerbelâ, İzmir, Dersim, Urfa, Kudüs, Kastamonu, Musul naiblikleri ve bir süre de Meclis-i Maarif üyeliği yapmıştır. Son olarak 1 Şubat 1906'da Edirne vilayeti merkez naibliğine tayin edilmiş ve 1907'de emekli olmuştur. Mustafa Uzun, kendisinin bu tarihten sonraki hayatı hakkında bilgi bulamadığını ifade etmektedir.²

Risalenin kaynakları incelendiğinde fıkıh kitaplarından İmam Muhammed'in (ö. 189/805) *el-Asl'ı*, Ekmeleddin el-Bâbertî'nin (ö. 786/1384) *el-Înâye fî şerhi'l-hidâye'si*, İbn Nüceym'in (ö. 970/1563) *el-Bahru'r-râik'i*, Şa'rânî'nin (ö. 973/1565) *Mizânu'ş-şerî'a'sı*, Dâmâd'ın (ö. 1078/1667) *Mecma'ül-enhur'u*, müellifi tespit edilemeyen bir alimin *Hulâsatu'l- Bezzâzziyye'si*, hadis kitaplarından Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) *el-Câmi'u's-sahîh'leri*, Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Şu'abu'l-îmân'ı*, Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-Câmi'u's-sagîr'i*, İbn Hacer Heytemî'nin (ö. 974/1567) *Fethu'l-mübîn fî şerhi hadîsi'l-erba'in'i*, Sagânî'nin (ö. 650/1252) *Meşârik* ve muhtelif şerhleri, siyaset metni olarak Meşrepzâde Arif Efendi'nin (ö. 1275/1858) *Siyasetname'si* ayrıca ilimler tasnifi eserlerinden de Süyûtî'nin *en-Nükâye'si* kaynak olarak kullanılmıştır.

Metinde zikredilen ayetlerin mealleri verilirken Süleyman Ateş'in *Kur'an-ı Kerim Meali* tercih edilmiştir. Az sayıdaki Arapça ifadeler tercüme edilmiş ve hadislerin tahrirleri yapılmıştır. Eserin kaynakları tarafımızdan tespit edilmiş ve metni daha anlaşılır kılmak için zaman zaman köşeli parantezler kullanılmıştır.

Ahmed Fâiz Efendi'nin eserleri yazıldıkları ilim dallarına göre tasnif edildiğinde şöyle belirtilebilir:

İslami ilimler alanındaki eserleri: 1. *Enfesü'l-fevâid fî'l-keîâm ve'l-akaid*; 2. *Ebhe'l-kalâid fî telhîsi Enfesü'l-fevâid*; 3. *Ravzatü'l-ezhâr fî şerhi Gayeti'l-ihtisâr*;

² Mustafa Uzun, "Ahmed Fâiz Efendi", *DİA*, c. II, s. 64-65.

4. *Hulâsatü'l-akîde fî şerhi Dürreti'l-ferîde*; 5. *es-Seyfü'l-meslûl fi'l-kati bi-necâti usûli'r-Resûl*; 6. *Zübdetü'l-âmâl fî tercemeti Nusûsi'l-âl*; 7. *Behcetü'l-bünyân hâşiyetü Tuhfeti'l-ihvân*; 8. *Hayrü'l-eser fi'n-nusûsi'l-vârideti fi hakkı âli seyyidi'l-beşer*; 9. *ed-Dürerü'l-manzûm fî izâhı me'stemele alâ sebati ulûm*.

Dilbilgisine dair eserleri: 10. *Cilâü't-tarffî ilmi's-sarf*; 11. *Tuhfetü'l-ihvân fî şerhi Fethi'r-rahmân*; 12. *Teshîlât-ı Berzenciyye der Avâmil-i Cedveliyye*; 13. *Hamîdiyye fî ihtisâri's-sarf ve'n-nahv bi'l-lugati't-Türkiyye*; 14. *el-Bedrü'l-kâmil fî ihtisâri't-tasrîf ve'l-avâmil*.

Müellifin ilimler tasnifine dair yazdığı yegane eseri 15. *Kitâbü İkdi'l-leâl fî mâ havâ tarîfâti'l-ulûm ve yukraü alâ isney aşere minvâl* dir.

Siyasi muhtevalı eserleri ise 16. *Evzahu'l-beyân fî vücûbi itâati's-sultân* diğer adı *Nassü'l-Kurân fî vücûbi itâati's-sultân*; 17. *el-Hablü'l-metîn fî tatbiki'l-Kânûn-i Esâsi maa's-şer'i'l-mübîn*'dir.³

el-Hablü'l-metîn fi tatbiki'l-Kânûn-ı Esâsi maa's-şer'i'l-mübîn

İşbu risale-i hakikat-isâlenin tertib ve tanzim ve telif ve terkîmi bi'l-irs ve'l-istihkâk ve bütûn cihanın bey'at-ı havas ve avamı ile bi'l-ittifak serîr-i şevket-masîr-i Osmânî [yi] tezyîn ve terşih ve bu yüzden âlemi bahar-ı me-serretle müstağrak eden padişah-ı şeriat-penâh ve halife-i meşrutiyet-iktinâh sultan-ı fâzıl ve hakan-ı mefkûdü'l-emâsil sâlik-i mesâlik-i sebilürreşâd ve feryâd-res-i der-mandegân-ı zuafâ-yı ibâd es-sultan b. es-sultan ve el-hakan b. el-hakan es-Sultan Mehmed Hânu'l-hâmis harresehullahu an şerri'l-hevâcis ve'd-desâis hazretleri nâil-i imâmet-i kübrâ ve hâiz-i hilâfet-i uzmâ oldukları eyyâma tesâdüf etmiştir. Cenâb-ı Hakk ömrünü tavîl ve ikbâlini celîl ve adûsünü zelîl ve rezîl eylesin.

1. Ba'de edâ-yı mâ vecebe

Malûm ola ki Kânûn-ı Esâsi iki kısma münkasimdir. Birincisi şer'-i şerîfe muvâfık ve her mezhebe mutabık olan meşveret, adalet, ittihad, müsâvattır ki

3 Hayatı ve eserlerinin ayrıntıları için bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*, Milli Eğitim Bakanhğı, Ankara 1955, c. I, s. 193; Uzun, a.g.m., s. 64-65; Tarık Zafer Tunaya, "Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyet'in Siyasi Tefekküründe 'İslamcılık' Cereyanı", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, XIX/3-4 (1954), s. 665-668; İsmail Kara, *İslamcılığın Siyasi Görüşleri I*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2001, s. 183-192.

kıvâm-ı saltanat ve bekâ-yı mülk ü memleket ve saadet-i millet ve refâh-ı raiyyet onlarla kâim ve dâimdir.

İkinci kısmı siyasi ise de âtiyen tafsîl ve beyan edileceği vechile şer‘-i şerîfe dokunur bir ciheti olmadığı şöyle dursun meşrû olan kısım-ı evvelin esbâb-ı müteheyyesindedir ki o da vükelâ-yı devlet ve mebusan-ı millet ve ayan-ı memleket ve hey‘et-i mehâkim ve mecâlisin sûret-i intihâb ve tayinleri ile zaman-ı ictima ve dâire-i salâhiyetlerinden ve mülk-i milletin sûret-i idaresiye sâir buna mümasil şeylerden ibarettir.

2. Kısım-ı Evvelin Meşrûiyetine Dâir Olan Edille

2.1. Müşavere

Fahr-ı âlem (sav) Efendimiz ilm-i evvelin ve âhirini bildiği halde Cenâb-ı Hakk “İşini onlara danış.” [Âl-i İmrân, 3/159] fermân-ı ilâhiyesiyle ashâb-ı kirâmıyla müşavereyi emir buyurmuştur. Yani emr-i harb ve ona mümasil umûr-ı dünyeviye dair ve hakkında vahiy nâzil olmayan umûra mütedair tatyîb-i hâtır ve tefrîh-i kalbleri ve terfî-i kader ve câhları için ashâb-ı kirâm ve sâdât-ı Arapla müşavere et. İmdi böyle avâkıb-ı umûra vâkıf ve a‘kal ve a‘lem-i kümmelîn olan zâta müşâvere emrinin hükmünü sâlifu‘z-zikr tatyîb-i hâtırlarına yahut ba‘dehû ümmetin ona ittibâ ve iktidâ ederek her bir işi müşâvere ile temşiyet ve ru‘yet olunması sebebine mübtenîdir. Çünkü müşâvere ve müzâkere esnasında herkeste mütehasıl tecrübiyât ve malumât dermeyân olunarak mehmâ emken isabet-ı hak ve hakikate daha karîb bir netice istihsâl edilerek muvaffakiyete nâil ve matlûba vâsıl olunabilir. Buna mebnî hadîs-i şerifte “İstişâre eden zarar görmez.”⁴ buyurulmuştur. Yani kim ki istişâre ile iş görürse ziyan etmez ve İmam Beğavî Hz. Âişe (r.a.)’den rivayet eder ki “Rasûlullah Efendimiz’den ziyade ricâl ile müşâvere eden kimseyi görmedim.”⁵ ve Hz. Ali (r.a.) “İstişâre ayn-ı hidâyettir. Kim ki re‘y-i Hüdâ ile umûr görüp istişâreden istiğnâ ederse muhakkak tehlikeye marûz olur ve kable‘l-vukû tedbîr ve müşâvere etmek seni nedâmetten temîn eder.” buyurdular. Ebû Hureyre (r.a.) dediler ki: “Ashâb-ı Rasûlullah gibi müşâvere ile tedvîr-i umûr eden kimseleri görmedim.”⁶

4 Taberânî, *Mu‘cemu‘l-‘evsat*, Dâru‘l-Haremeyn, Kahire 1995, c. VI, s. 365.

5 Begavî, *Şerhu‘s-sünne*, el-Mektebü‘l-İslâmî, Beyrut 1983, c. XIII, s. 188.

6 İbn Hibbân, *es-Sahîh*, Müessesetü‘r-Risâle, Beyrut 1993, c. XI, s. 217.

Hülâsa inde'l-hükemâ dahi istinbât-ı savâb için müşâvere gibi tarîk-i savâb bulunamaz. Hz. Süleyman alâ nebiyyinâ ve aleyhi's-salâtü ve's-selâmın imana daveti zımnında Hüdhdüd kuşu ile Sebe melikesi Belkıs'a göndermiş olduğu "O Süleyman'dandır ve Rahmân ve Rahîm Allâh'ın adıyla (başlamakta) dır. Bana karşı büyüklük taslamayın ve bana teslim olarak gelin (diye yazıyor)." [Neml, 27/30-31] mektubunun vüsûlünde müşârun ileyhâ Belkıs eşrâf-ı kavm ile müzâkere ve müşâvere ederek "Ey ileri gelenler, dedi, bu işimde bana bir fikir verin; ben, siz olmadıkça hiçbir işi kesip atmam." [Neml, 27/32] yani ey eşrâf ve rüesâ-yı kavm işime ve emrime dair bana re'y veriniz. Yol gösteriniz. Zira siz hazır bulunmadıkça bana re'y vermedikçe hiç bir işi görüp bitiremem diye ehl-i şûrâsından üç yüz on üç kişi ile müşâvere etti. Demek ki müşâvere hadîs ve kadîmde ve her bir millette mûtat olduğu gibi bize de meşrudur.

2.2. Adalet

Mülk ü millet adaletle kâim ve doğruluk ile dâimdir. Saltanat küfür ile devam eder. Zulüm ile devam etmez. Hükm-i meşhûreden biridir. Adalet her şeyden ehem ve elzem olduğu şununla sâbittir ki Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı azîmü's-şân'ın müteaddit mahallinde adaleti emir buyurmuştur. Nitekim "Âdil davranın, takvâya yakışan budur." [Mâide, 5/8] yani adalet ediniz o her takva ve ictinâb-ı meâsîden akreb bir emr-i hayrdır.

Diğer bir âyet-i kerîmede "Allah adaleti, ihsanı, akrabaya vermeyi emreder, fahşadan (edepsizlikten), münkerden (fenalık) ve bağıyden (azgınlık) meneder." [Nahl, 16/90] buyurulmuştur ki tefsîr-i şerîfi Allahu teâlâ icrâ-yı adâlet ve herkese insaniyet ve iyilik etmek ve hânedân-ı nübüvvet-penâhînin akraba ve taallukâtına veyahut herkes kendi hîş ü akrabasına iyilik edilmesini emir ve zina ve fena şeylerden nehyeder. "Doğru terazi ile tartın." [İsrâ, 17/35], "Ölçüyü ve tartıyı tam dengeli yapın." [Hûd, 11/85], "Söylediğiniz zaman da akrabanız da olsa adalet yapın ve Allah'a verdiğiniz sözü tutun." [Enâm, 6/152] âyât-ı kerimesi dahi adaleti âmirdir ki meânî-i şerîfesi doğru bir terazi ile vezn ediniz. Tam ölçünüz. Teraziyi doğru tutunuz. Vaktâ ki bir söz söylerseniz bir tarafı akrabadan olsa da adl u hak dâiresinde söyleyiniz ve Alah'ın ahbine vefa ediniz.

Sahîh-i Buhârî'de Hz. Âişe (r.a.)'dan mervîdir ki Benî Mahzûm kabilesinden bir kadından sirkat fiili sudûr etmişti. Kureyşîler zât-ı risâlet-penâh Efendimiz'in ashâb-ı kirâmından en sevgilisi olan Üsâme'den şefaatinin rica eylerler. Üsâme dahi mezbûrenin affolunmasını istihâm eyledi. Resûl-i

Ekrem (sav) Efendimiz “Hudûdullahtan olan böyle bir haddi mi şefaaf eder-sin?” diyerek hemen ayağa kalkıp işbu hutbeyi kıraat buyurdu:

“Ey nâs! Sizden evvel olanlardan helâk olmadılar meğer ki bir şerîf yani büyük bir kişi sirkat fiilini irtikâb ettiği hâlde ona had icrâ etmezlerdi ve zayıf, fakir bir kimse sirkat eylediği hâlde üzerine haddi ikâme ederlerdi. Allah’a kasem ederim ki eğer Fatıma bnt. Muhammed sirkat etmiş olsaydı Muhammed onun yedini kat’ ederdi.”⁷

Ve Hz. Ömerü’l-Faruk (r.a.) mahdumuna hadd-i şer’î icrası için değnek-leri getirterek vech-i şer’î üzere vurmaya başlayınca huzzâr-ı kirâm affı için ricada bulundular ve harem-i muhteremeleri olan mahdumunun vâlidesi ağ-laya ağlaya yalvarmış ise de Hz. Ömer sarf-ı nazar etmeyip hadd-i şer’îyi ikmâl ve mahdûmu hadd-i mezkûr altında vefat eyledi ve bu suretle icrâ-yı adalet ve hudûdullâhî şefkat-i übüvveti tercih eylediğini gösterdi.

İmdi adaletin zıddı ve nokta-i mukabili zulümdür. Zulüm ise indellah bü-yük meâsilerdendir ki zât-ı akdes-i teâlâ ani’ş-şirki’d-denes Kur’ân-ı Kerîm’de zât-ı kibriyâsını zulümden münezzeh ve müberrâ kılarak “Yoksa Allah, kullara zulmedici değildir.” [Enfâl, 8/51] buyurdu yani muhakkak Allahu teâlâ abdi-ne zulüm edici değildir ve hadîs-i kudsîde dahi “Ey kullarım! Şüphesiz ki ben nefsimde zulmü haram kıldım. Zulmün haramlığını sizin aranızda da geçerli kıldım. Kesinlikle birbirinize zulmetmeyin.”⁸ yani “Ey kullarım! Muhakkak ben nefsimde zulmü haram ettim murâd-ı zulüm eylemekten münezzeh ve müberrâyım ve sizin beyninizde dahi zulmü haram eyledim birbirinize katiy-yen zulüm etmeyiniz” buyurmuştur.

İmdi Cenâb-ı Hak ki âlemi ademden vücûda getirdi ve kâffe-i mahlûkâtın mâlik ve sâhibi olduğu ve mâlikiyet hasebiyle de hangi surette isterse tasar-rufa hakkı bulunduğu hâlde kullarına zulmetmekten zât-ı kibriyâsını tenzîh buyurdu. Bazılarını helak ve belâ-yı azîme mübtelâ ve giriftâr eylemesi hep kendi kabahatlerinin cezâ-yı sezâsıdır.

Nitekim âyât-ı kerîmede “Bir millet kendi durumlarını değiştirmedik-çe Allah onların durumlarını değiştirmes.” [Ra’d, 13/11] yani itaatsizlikle irtikâb-ı menâhî sebebiyle kendi nefisleri nimetlerini tebdîl ve tağyîr etme-yince Cenâb-ı Hak o kavimde nân ve nimeti tebdîl etmez.

⁷ Buhârî, “Hudûd”, 11.

⁸ Müslim, “el-Birr ve’s-sıla”, 55.

Hülâsa insan evâmîr-i ilâhiyeyi yerine getirmez. Men' ve nehy buyurduğu işleri işler. Ve fena yola sülûk ve nâsa zulüm ve teaddî eyler. Ol vakit aziz-i zü-intikam hazretleri onun câh ve celâlini nekâle, nimetini nîkmete, izzetini zillete mal ve menâlini zevâle tebdîl eyler. “Ey akıl sâhipleri ibret alın.” [Haşr, 59/2]

2.3. İttihad ve İctimâ

Î'lâ-yı kelime-i hak için ittihad ve ictimâ her bir millet ve kavimde mergûb ve makbûl olduğu gibi milletimizce de meşrû olduğu “Bölünüp ihtilâfa düşenler gibi olmayın” [Âl-i İmrân, 3/105] ayet-i kerimesi ve emsâliyle sâbittir. İbn Abbas (ra) hazretleri bu ayet-i kerimenin tefsirinde buyururlar ki: “Cenâb-ı Hak müminîne ictimâ emretti ve tefrika ve ihtilaftan nehy eyledi ve onlara haber verdi ki akvâm-ı sâlifenin helakleri ve mahv ve izmihlâlleri umûr-ı diniyeden dolayı zuhûra gelen husûmât ve münâkaşât ve münâzaâtan ileri gelmiştir.”

Sahîh-i Müslim'de Ebû Hureyre (ra)'dan mervî olan “Birbirinize haset etmeyin. Müşteri kızıştırmayın. Birbirinize buğz etmeyin. Biriniz diğerinin pazarlığı üzerine satış yapmasın. Ey Allah'ın kulları kardeş olun.”⁹ yani “Birbirinize haset etmeyiniz ve ızrâr için bey' üzerine arttırmayınız ve birbirinize buğz etmeyiniz ve aranızda hukuku kaybetmeyiniz ve birisi bir şeyi satıp da müşteriye bey'-i mezkûru ikâle et ben daha iyisini ve ucuzunu sana satarım gibi şeyler yapmayınız. Ey Allah'ın kulları kardeş olunuz” hadis-i şerifi de lüzûm-ı ittihad ve ictimâyı mübeyyendir.

Kezâlik *Sahîh-i Müslim* ve *Buhârî*'de Ebû Hureyre'den şu hadis-i şerif rivayet olunur. “Sizden hiç biriniz kendi nefsi için istediğini din kardeşi için de istemedikçe iman etmiş olamaz”¹⁰ mânâ-yı şerifi nefsi için sevdiği hayır ve menfaati arkadaşı hakkında da o kadar sevmeyince hiçbiriniz mümin sayılmaz. Ecille-i müteahirîn-i Şâfiîye'den İbn Hacer Mekki-i Heytemî rahmetellahi aleyh *Fethu'l-mübîn fî şerhi hadisi'l-erbaîn* nâm kitabında diyor ki işbu hadis-i şeriften maksad-ı nebevî itilâf-ı kulûb ve intizâm-ı ahvâl-i nâstır. Zira itilâf ve intizâm kavâid-i kübrâ-yı İslâmiye'dendir. Nitekim Cenâb-ı Hak celle şânuhû “Ve topluca Allah'ın ipine yapışın, ayrılığa düşmeyin” [Âl-i İmrân, 3/103] âyet-i kerime ile tavsiye buyurmuştur.

9 Müslim, “el-Birr ve's-sıla”, 32.

10 Müslim, “İman”, 71.

Ve işbu âyet-i celîle şu suretle tefsir ve izah olunur. Vaktâ ki insanların herbirisi kendi menfaati gibi diğerlerinin de menfaatini sever ve elinden geldiği mertebe iyilik ve insaniyet ederek eza ve cefadan onları masun ve mahfûz etmeye çalışırsa şüphesiz onlar o âdemi severler ve bu muhabbet, umûm-ı nâs beyninde sirâyet ederek aralarında hayır ve menfaat hâsil ve şer ve fesat zâil olur. O vakit umûr-ı meâş ve meadını umûr-ı dünyeviye ve uhreviye kesb-i intizâm ve emn ü asayiş muhkem bir surette takarrur eder. Tekâlîf-i şer'îyye ve a'mâl-i bedeniye ve kalbiyeden maksat hep intizâm-ı âlem ve asayiş-i Benî Âdem'dir. O da ictimâ ve ittihad ve yek diğerine muhabbet ve insaniyetle hâsil olur.

Hz. İmam Şa'rânî rahmetullâhi aleyh *Mîzânu's-şerîa* nâm kitabında dedi ki: "Şâri-i dîn-i mübîn cuma namazı için ictimâdan maksadı beyne'n-nâs istihkâm-ı ittihâd ve itilâf-ı kulûbün istihsâline mübtenîdir. Binaenaleyh cuma namazında mahall-i vâhidde bulunmak ve saflar mütesâvî olup yek diğerine tekaddüm ve teahür etmeye." "Saflarınızı düz tutun. İleri geri durmayın. Sonra kalpleriniz de birbirinden farklı olur"¹¹ hadîs-i şerîfe ibtinâen İmam Malik hazretleri ihtilâf-ı sufûf, ihtilâf-ı kulûbu mucib ve ihtilâf-ı kulûb dahi münakaşa ve adâveti müstelzim olmakla herkes diğerine muaraza ve münâzaa edeceğine hükmeylemiştir. Ve İmam Şa'rânî dedi ki buna şek ve şüphe getiren kimse tecrübe etsin.

İmdi bâlâda zikrolunan nusûstan anlaşılacağı vechile ittihad ictimaya sebeptir. İctima ise şubât-ı imandan olan yetmiş şu kadar şubesinden biri olduğu İmam Beğavî hazretlerinin *Şu'abu'l-îmân* ve İmam Süyûtî hazretlerinin *Nukâye* nâm kitaplarında vesâir sıhâh-ı ehâdiste mezkûrdur. Nitekim Hz. Ömer (r.a.)'dan mervî olan hadîs-i şerîfin mânâsı "Kim ki cennetin ortasında sâkin olmak isterse cemaate müdâvim olsun yani cemaatten ayrılmasın. Zira şeytan yalnız olanlardır. İki kişi ictima ederse o uzağa gider."¹²

Hülâsa Cenâb-ı Peygamber-i mehâsin-siyer (sav) nâsı birbirine muâvenete tavsiye ve emir buyurmuştur. Nitekim Ebû Hureyre'den şu hadîs-i şerîfirivayet olunmuştur: "Kim bir müminden dünya sıkıntılarından bir sıkıntı giderirse; Allah da ondan ahiret sıkıntılarından bir sıkıntı giderir. Her kim de başı sıkışana kolaylık gösterirse, Allah da ona dünya ve ahirette kolaylık verir. Bir kimse bir müslümanın günahını örterse Allah da onu dünya ve ahirette

11 Müslim, "Salât", 122.

12 Muhammed b. İdris eş-Şafî'î, *Müsned*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, s. 244.

örter. Kul din kardeşinin yardımında oldukça, Allah da kulun yardımındadır.”¹³ yani Cenâb-ı Hak bir müminin dünyevî bir kederini def‘ ve izâle eden kimseyi ahiret sıkıntılarında birinden halâs eder ve kim ki bir düşküne ibrâz-ı teshîlât ederse Hakk Teâlâ hazretleri onun işini dünya ve ahirette kolaylaştırır. Ve kim ki bir müslümanın bir kabahatini ve günahını setrederse Cenâb-ı Hak celle ve âlâ onun dünya ve ahirette kabahatini setreder. Yani dünyada rezil ve rüsva etmez. Ve ahirette af ve mağfirete nâil eyler. Ve sonra buyurdular ki kul arkadaşının muâvenetinde bulunduğu müddetçe Cenâb-ı Hak onun muâvenet ve imdâdındadır. Yani insan gerek lisanen gerek bedenen ve gerek mâlen arkadaşına muâvenet ederse Cenâb-ı Hak ona bir maslahatında muîn olur ve esbâb-ı teysîri halkeder. Allâme İbn Hacer rahimehullâh *Fethu’l-mübîn*’de işbu hadis-i şerifin şerhi sırasında diyor ki hadis-i şerif-i mezkûrda her ne kadar “mümin ve müslim” lafzı zikir buyurulmuş ise de gayrimüslim olan ehl-i kitap dahi dâhildir. Fakat mümin ve müslim lafzı onların ziyâdet-i şereflerine mebnî olup yoksa bilcümle ehl-i kitap hakkında bu hadis-i şerifte mezkûr olan muâmelât meşrû ve ifası matlûb-ı Cenâb-ı risâlet-penâhîdir.

2.4. Müsâvât

Adalet ve ittihad bahislerinde irâd kılınan âyât-ı kerîme ve ehâdîs-i şerîfeden anlaşıldığı üzere herkes kendi nefesine istediği hayır ve menfaatin ihvânına da olması, arzu etmesi müsâvâta işarettir. Bâhusûs ihkâk-ı hakta ve icrâ-yı muhâkeme ve murâfaada şâh ve gedâyı yek diğerinden katıyyen ayırmamak ve biri diğerine tercih eylememek muktezâ-yı şer‘-i şerîfdendir. Mesela müddeî gedâ, müddeâ aleyh şâh olsa bile hâkimin huzurunda her ikisine de seyyânen muamele edilir. Hatta birisi hâkimin sağ tarafında diğeri sol tarafında ahz-ı mevki’ etmesi şer‘an gayr-ı câizdir. Zira sağ tarafı soldan şerefli olmak münasebetiyle münâfi-i adalet ve mugâyir-i müsâvât bir harekete sebebiyet verilmiş olur. *Bahr* nam kitapta *Fetâvâ-yı kübrâ*’dan naklen mezkûrdur ki sultan birisi ile muhakeme esnasında kadı yanında oturuyorsa kadı mahalinden kalkar yerde oturup sultandan tebâud eyler ve o âdemi kendi yerine oturtup ancak muhâkemelerine bakacaktır. Fıkh-ı şerîfin kütüb-i muteberesinden *Mecma‘ü’l-ehur*’da mezkûrdur ki Ebu Yusuf hazretleri Bağdat’ta ve fatları esnasında Cenâb-ı Hakk’a yalvararak “Ya Rab! Sen bilirsin iki kişinin muhâkemesinde kalben bile bir tarafa meyletmedim. Ancak bir nasrânî ile halife Harûn er-Reşîd’in esnâ-yı muhâkemelerinde her ne kadar Harûn Reşîd

13 Müslim, “Zikir”, 38.

üzerine hüküm verdimse de Harûn er-Reşîd, esnâ-yı muhâkemedede benimle beraber oturarak kâide-i müsâvât muhtel olduğu cihetle af ve mağfiretini ni yaz ve tazarru eylemekle ağılıyordu.”

İmam Ali kerremallahu teâlâ vechehû hazretlerinin mevlası olan Kanber'den mervîdir ki Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib beni istedi:

–“Ya Kanber! Vallahi gelen misafirime it'âm etmeye bir nesnem yoktur. Bana ödünç tarîkiyle bir dirhem ver.”

–Ben de bir dirhem alıp takdim ettim.

–“Ekmek katıksız olmaz. Git. Yemen'den gelip beytülmâle ait olan bal tulumlarından misafirimin kifâyetine kadar ölçüp getir. Yarın emîrû'l-müminin balı müstehaklarına taksiminde hissemden ol miktarı reddederim” dedi.

–Ben dahi gidip bir rıtl miktarını baldan getirip Hz. Hasan'a verdim. Sabahleyin Hz. Ali kerremallahu teâlâ vechehû balı taksim etmeye gitti. Tulumları görme- siyle

–“Ya Kanber! Kim bu baldan çıkarmış” sual buyurdular.

–Ben de keyfiyeti arzettim. Hz. Emîrû'l-müminin hiddete gelerek Hasan'ı cel- bederek hemen dirreyi kaldırıp vurmak istediye de

–Hz. Hasan “Allah aşkına vurma diye tazarru eyledi”

–Hz. Ali “Oğlum ne salahiyetle kable't-taksim baldan aldın [diyerek] tevbîh ey- ledi.

–“Ya emîre'l-müminin onda hissemiz vardır. Taksim zamanında hissemi verdi- ğinizde ahz eylediğimin yerine reddeder niyetiyle aldım” [diyerek] cevap verdi.

–“Sâir nastan evvel hisse alıp istifade etmekte hakkın yoktur. Eğer Resûl-i Ek- rem (sav) seni öperken görmeseydim darb-ı mûci'la sana darp ederdim.”

–“Ya Kanber! Bu dirhemi al. Git. Bu baldan daha iyisini iştirâ et. Alınan balın ye- rine koy” emrederek emrini yerine getirdikten sonra ağlayarak “Ya Rabb! Ha- san bilmeyerek hilâf-ı adalet ve muğayir-i müsâvât bu fiili irtikâb eylemiştir.” Af ve mağfiretini Cenâb-ı Hakk'tan tazarru eyledi.

Kütüb-i fıkhîye ve fetava-yı muteberede musarrahtır ki dâru'l-harbte nasârâdan alınan mal temellük edilmiş olunacağı gibi nasâra dahi dâru'l- harpte bizden aldıkları emvâle mâlik olurlar hatta istîmân suretiyle bizim diyarımıza gelip evvelce almış oldukları o malımızı yedinde görsek de dava ve talebe ve istirdâda hak ve salâhiyetimiz yoktur. İşte şer'i-şerîf müslim ve ehl-i kitap hakkında müsâvât ile muamele etmeye emreylediğine temas eden Kânûn-ı Esâsî'nin on birinci maddesinde bilcümle edyânın serbestî-i icrasını

ve cemaat-ı muhtelifeye mukaddemâ verilmiş imtiyâzât-ı mezhebiye kemâ-kân cereyânı ve on yedinci maddesinde dahi Osmanlıların kâffesi huzûr-ı kanunda ahvâl-i diniye ve mezhebiyeden mâ adâ memleketinin hukuk ve vezâif-i sairesinde mütesâvî olduğunu tasrîh ve tatbîk edilmiştir.

Bundan malum olur ki milel-i saire şer‘-i şerîfin cevâz verdiği dairesinde müslümanlar gibi usul-i kadîmeleri vechile icrâ-yı âyin ve talîm ve tealüm için meâbid ve mekâtiblerine gitmeye mezdurlar. Bu ise şer‘-i şerîfe muvâfık ve mutâbıktır.

İşte hürriyet ve serbestî ve müsâvât bervech-i meşrûh şeylerden ibarettir. Yoksa müslim olan kimse edyân-ı sâireye intikâli veya ehl-i kitap olan nasârâ ve yehûd, kitâbî olmayanların dinine duhûlû değıldir. Zira o intikal şer‘an kabul olunmaz. Lakin muamele-i dünyevîce haklarında icrâ-yı adâlete dair *Câmisu’s-sağîr*’de mervîdir ki Fahr-ı âlem (sav) hazretleri buyurdu ki yani “Dâr-ı İslâm’da bulunup cizye veren ehl-i kitâba İslamlar tarafından teaddî vukû bulursa devlet-i İslâmiye dūçâr-ı zarar ve hasar olur.”¹⁴ ve diğeri bir hadis-i şerifte yani “Kim ki zimmîliğine mukırr ve cizye veren bir muahide zulmederse kıyamet gününde ben ona hasım olurum”¹⁵ İmdi adalet-i Cenâb-ı rahmeten lîl-âlemîn efendimize bakınız ki ehl-i zimmet o zât-ı risalet-penâhilerinin nübüvvet ve risâletini kabul etmedikleri hâlde muamelâtça müslimle müsâvî tutarak zulüm ve teaddî ve gadrden muhafazalarını tavsiye buyurmuşlardır.

3. Kânûn-ı Esâsî’nin Kısım-ı Sânisî

Mebde-i risâlede beyân olunduğu vechile işbu kısım-ı sâni siyasi şeylerden ve meşruiyeti nusûs ile sâbit olan kısmın esbâb-ı müyessesesinden ibaret olmakla siyaset ise *Hidâye* şerhi *Înâye* nâm kitabın beyânına nazaran şer‘-i şerîfte hükmü sâbit ve mübeyyen olan cinayetin cezasını tağlîzdir. Yani madde-i fesâdı defetmek için ceza-yı galîz ve şedîd kılmaktan ibarettir ki fuzelâ-yı müteahhirinden şeyhulislam merhum Arif Efendi kütüb-i mutebereden nakl ve istinâd ederek *Siyâsetnâme*¹⁶ nâm kitabında umûr-ı siyasiyeyi zâlîme ve âdîleye bi’t-taksîm siyaset-i âdîle şer‘i-şerîfe muğâyir olmayıp şer‘in tağlîzi olarak isbât ve fetevâsı telhîsen beyân olunur. Şöyle ki muşârun ileyh

14 Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebir*, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire 1983, c. II, s. 184; Süyûtî, *Câmiu’s-sağîr*, Dâru’l-Kütübîl-İlmiyye, Beyrut 2006.

15 Süyûtî, *Câmi’u’l-ehâdis*, Matbaatu Hattab, y.y. t.y., c. XXI, s. 50.

16 Bu kitap Ahmet Akgündüz’ün hazırladığı *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri* adlı eserinin içerisinde yayımlanmıştır. Bkz. Fey Vakfı, İstanbul 1992, c. IV, s. 127-212.

kitâb-ı mezkûrede demiş ki malum ola ki Şâri'-i teâlâ ve tekaddes hazretleri vekâyî'-i mesâlih-i ibâd ve def'-i mefâsid-i ehl-i inâd zımında tefaddalen vaz' ve tayin eylediği ahkâm-ı şer'iyenin beşinci kısmı zecr ve siyaset için tesis olunan kavânîndir ki bu dahi altı sınıf üzeredir.

Sınıf-ı evvel sıyanet-i vücûd-ı beşeriye için nefes-i insaniye yahut etrâf ve azasında vaz' olunan kısas ki ber fehvâ-yı "Kısasta sizin için hayat vardır" [Bakara, 2/179], "Onda (Hak Kitabı) onlara, cana can yazdık" [Mâide, 5/45] ikâme ve icrâsına ihtimam olundukta nâs bi-gayri hakkın sefk-i dimâ ve kesr-i etrâfa yani cerh-i azaya ikdâmından münzecir olur.

İkincisi hıfz-ı ensâb-ı insâniye için ber muktezâ-yı "Zina eden kadın ve zina eden erkeğin her birine yüz değnek vurun" [Nûr, 24/2] tayîn buyurulan hadd-i zina ki darb-ı siyatla ba'de istifâi'l-had şahs-ı mezbûr dâru'l-İslâm'da zina misilli fiil-i haramı irtikâba ictisârı dahi mûcib-i ta'zîr olunmakla imâmu'l-müslimîn nefy u tazîb ile onu tedîb etmeyi re'y buyurursa siyaseten bu dahi tensîb-kerde-i fukahâ-yı ızâmıdır.

Üçüncüsü mevrîd-i kerîme-i "Namuslu kadınları zina ile suçlayıp da sonra (bu suçlamalarını ispat için) dört şahit getirmeyenlere seksen değnek vurun" [Nûr, 24/4] hadd-i kazif ki ashâb-ı gayret ve erbâb-ı hamiyetin ekber-i aġrâzları olan sıyânet-i namus için vaz ve tayîn olunmuştur. Ve eza-yı kavlin-den ibaret olan itâle-i zebân ve hezeyân üzere dahi alâ hasebi re'yi's-sultân lazım gelen tazir dahi şer'i-i şerîfte hadd-i kazfe ilhâk olunmuştur.

Dördüncü hıfz-ı emvâl-i ibâd için tayin buyurulan hadd-i sirkat ki "Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık Allah'tan bir ceza olarak ellerini kesin." [Mâide, 5/38] nazm-ı celîli icabınca kesblerine mûcâzât vâki olmuştur.

Beşinci vikâye-i akl ve idrâk için cenâb-ı kibriyâ-penâh "Şarap, kumar, dikili taşlar, şans okları şeytan işi birer pisliktir" [Mâide, 5/90] nazm-ı cemîli fehvasınca teâtî-i hamrı nehy ile tahrîm etmişken ba'de'l-hürme ikdâm edenler hakkında hadd-i şer'î olmak üzere emr ü fermân-ı Cenâb-ı sultan-ı kişver-i risalet (sav) sudûr etmiştir.

Altıncısı redî' ve tazir için evâmîr ve nevâhiyi muhteviye vaz' ve tesis olunan ahkâm-ı siyasiye ki bazısı mevrîd-i kerîme-i âyât-ı Kur'ân'îye ve ekse-risi dahi medlûl-i sünnet-i seniyyeyi müctehidât-ı âsâr-ı sahâbe-i güzîn aley-him rıdvânû'l-meliki'l-mübîn vâki olmuştur. El-Hâsıl cem'i-i ahkâm-ı siyasiye bir müstened-i şer'îye ibtinâ olunmuştur.

İmdi siyâsiyât-ı şer'iyeden olmak üzere fakîh Ebû Bekir A'meşî rahimehullahtan rivayet olundu ki üzerine sirkat iddia olunan kimesne sirkati inkâr eylese bu hususta sultânü'l-müslimîn için ekber re'yiyle amel etmek layık ve sezâvâr olur. Çünkü vukûf-ı hakikati mümkün olmayan umûra zann-ı gâlip ihtiyaten menzile-i yakîne tenzîl olunmuştur ki mesela bir şahs-ı müttehem sârik olup ve mâl-ı mesrûk nezdinde mevcûd idüğü zann-ı gâlip ile maznûn ise gerektir ki sultânü'l-müslimîn ona ikâb ve tazîb ede. *Hulâsatu'l-fetevâ* ve *Bezzâziyye*'nin bâbu's-sirkasinde İmam Muhammed hazretlerinin *Mebûsût* nâm kitabından rivayet olundu ki sirkat ile ittihâm olunan şahıs daima sârikler ile enîs ve humkdan ve şûrb-i harm etmez ise de şâribu'l-hamr olan fâsıklarla celîs ve hemdem olduğu hâlde görünüp mevâzı-ı sû ve mevâkı'-ı töhmette bulunmakla inkâr-ı sirkate ibtidâr ve inkarında ısrar eylese dahi iltifat olunmayıp hemen imâmu'l-müslimîn ona ikâb ve tazîr buyurmaları tecvîz-kerde-i meşâyih-i ızâmdır.

Meşhurdur ki fukaha-yı kirâmdan Isam b. Yusuf rahimehullah mülûk-i Belh'ten Hayyan b. Ebî Hublâ'nın meclisine dâhil oldukça pîşgâh-ı emîre bir sârik ityân ve ihzâr olunup lede'l-istintâk inkâr etmekle emîr-i Belh cenâbları icâb-ı şer'îsinden muşârun ileyhe sual eyledikte ol dahi aleyhi'l-yemîn ve'l-beyyinetuhu ale'l-müddeî yani yani müddeî için ikâme-i beyyine lâzım ba'de'l-acz müttehem-i münker üzerine tahlîf olunmak mütelâzımdır diye cevâb-ı bâ-savâb etmiş ise de emîr-i sâhib-tedbîr bu hususta ekber re'yiyle amel etmeyi tercih edip işkence nevinden olan falaka ve değnek ihzârıyla emr ü fermân eyledi. Sârik hemen on değnek darb ve icâ' olunmadan sirkati ikrâr ve mâl-ı mesrûk ihzâr eyledi. Cenâb-ı Isâm bu vaz'-ı hikmet-şîârdan taaccübünân "Subhânellah. Mâ raeytu zulmen eşbehe bi'l-adli minhu" buyurdu.¹⁷

Bir de şurûh-ı *Meşârik*'ta mezkûrdur ki Resûl-i Ekrem (sav) "Ateşle azap etmek ancak Allah'a mahsustur."¹⁸ yani nâr ile ancak Allah azap eder hadis-i şeriflerinde ihrâk ile tazîb Cenâb-ı Rabbu'l-ibâda tahsîs buyurulmuşken Hz. Ali kerremellahu teâlâ vecheh kendi zât-ı âlîlerini ilah ittihaz eden Aliyyüllâhîler'den Nusayrî zenâdikasını ihrâkla tazîb buyurdıkları mücerred siyaset idüğü aşîkâr ve buna akâid-i bâtıladan zecren misâl için kasd-ı mübâlağa be-didârdır.

Menkûldur ki halîfe-i sâni Hz. Ömer (r.a.) ehl-i Medîne-i tâhireden Nadr b. Haccâc nâm gulâm-ı sabîhu'l-vechin hüsn ve melâhati tâife-i nisâ

¹⁷ Subhânellah. Adaletle bundan daha çok benzeyen bir zulüm görmedim.

¹⁸ Buhârî, "el-Cihâd ve's-siyer", 106.

meyânında tekevün-i fitneye bâis olacağından tehâşî buyurdıklarına binâen gulâm-ı mezbûru huzûr-ı adâlet-i mevfûre celb ve ihzâr ba'dehû saçını traş ve Basra'ya nefy ve iclâ birle dâru'l-hicreti tathîre ibtidâr buyurdular. Hâlbuki hüsn ü cemâl mevhibe-i zü'l-celâlden bir nimet olup nefy u taziri tazîb ve tenfirî mûcib günah-ı cerâimden ma'dûd değil iken halîfe-i âlicenâb li-maslahati'l-ibâd husus-ı mezbûru siyaseten istisvâb buyurdular. Kaldı ki bir müfsid, ehaff-ı zevâcir ile mûnderis ve mûndefi' belki mücerred tehdîd ve inzâr ile mürtefi' iken eşedd-i ukûbet ve tenkîle meyl ve udûl-i siyaset-i âdileden tecavüz ve gufûldür.

Mesela bir heyetten hey'et-i televvün ile mevsûf ve şerr ü fesâd ile maruf olmayan bir kimse hadd-i meşrûu nâ-yâb mücerred hukukullahtan taziri mûcib bir fiil-i münkeri irtikâb eylese imamu'l-müslimîne lâıyk ve reva oldur ki merre-i ûlâ yani birinci defa hata addolunup af ile muamele ve tehdit ve inzâr ile mukabele eden ve eğer ba'de'l-ihâne yine irtikâb-ı münkere ikdâm ve muhalefet-i emre ihtimam eder ise Cenâb-ı risâlet-penâh aleyhi ekmelü salât illâ lehu hazretlerinden rivayet olunan "Uyarılanın özrü kabul olunmaz."¹⁹ hadîs-i şerîfine binaen şâyân-ı iltifat olmayan itizârına itibar etmeyip hemen tazir ve tenkîline ibtidâr eyler. İntehâ

İmdi bâlâda bast u beyân olunan ve ahkâm-ı zâhire-i şer'iyeye muğâyereti görülmekte olan nakillerden müstebân olduğu vechile imâmu'l-müslimîn için li-maslahatin ihrâk bi'n-nâr ve iclâ-i vatan ve işkence gibi siyâsiyât-ı âdile fukahânın cevâz-kerdesi olduğu hâlde Kânûn-ı Esâsî'de mezkûr olup sırf idâme-i hükümet ve asayiş-i millet ve icrâ-yı adalet için tertîb ve tensîb edilen mevâdd ve muâmelât bazısından şer'-i şerifte bahs olunmamış ise de hilâfında da olmayıp ancak bazı eşhâsın sû-i tefsîr ve nâ-revâ bir muamelesiyle Kânûn-ı Esâsî'nin mûndericâtı neden şer'-i şerife muğâyir olabilir ve'l-hakku ehakku en yûttebe'a.

* * *

Câmiu cevâmi-kemâlât ve sâhib-i celâil-sıfât hâiz-i inhâ-i fûnun ve ulûm, müstecma'-ı envâ'-ı mantûk ve mefhûm, Edirne vilayeti celîlesi vâli-i âlîyyü'l-şânı atıfetli Reşid Paşa hazretlerinin tensîbleri vechile menâfii Mekteb-i Sanâyi talebesine terk ve teberru' edilmiştir. Edirne vilayeti matbaasında tab' olunmuştur. Fiyatı 2 guruştur.

¹⁹ Hadis olarak nakledilen bu söz İbn Turtûşî'ye nispet edilmektedir. İbn Allân, *Delîlü'l-falihin li-turuki riyâzi's-sâlihîn*, Dâru'l-Marife, Beyrut 2004, c. II, s. 340.